

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні

БУРАГО ОЛЕНА ГЕННАДІЇВНА

УДК 811.161.1'37:82-1

КОНЦЕПТ «КИЇВ» У РОСІЙСЬКОМОВНІЙ ПОЕЗІЇ ХІХ–ХХІ СТ.

Спеціальність 10.02.02 – російська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Працю виконано у відділі російської мови Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Бріцин Віктор Михайлович,
заступник директора Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні НАН України

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Іванова Людмила Петрівна,
професор кафедри слов'янських мов
Національного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова

кандидат філологічних наук, доцент
Сахарова Ольга Вікторівна,
доцент кафедри мов Національної музичної академії
України ім. П. І. Чайковського

Захист відбудеться 21 березня 2017 р. о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4.

Автореферат розіслано ____ лютого 2017 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

В. І. Ярмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Характерною ознакою сучасного мовознавства є те, що мову в ньому не розглядають «саму в собі й для себе», її аналізують в антропоцентричній парадигмі в аспекті участі в пізнавальній діяльності людини. Починаючи з 80-х років минулого століття, зазначений напрям набуває популярності й визнання.

У зв'язку з цим у межах антропоцентричної парадигми сучасної науки про мову виділяють низку перспективних напрямів: когнітивна лінгвістика (Г. І. Берестнєв, М. М. Болдирєв, В. З. Дем'янков, Л. П. Іванова, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, З. Д. Попова, К. В. Рахіліна, Й. А. Стернін), психолінгвістика (О. І. Горошко, В. В. Красних, О. О. Леонтьєв, Є. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева), лінгвокультурологія (Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, В. А. Маслова, Ю. С. Степанов, О. Т. Хроленко), етнолінгвістика (О. С. Герд, М. І. Толстой), етногерменевтика (Є. О. Піменов, М. В. Піменова).

Теоретичною базою вивчення поетичного концепту «Київ» є дискурсивно-концептуальний підхід, який у сучасній лінгвістиці посідає одне з центральних місць.

Актуальність дослідження зумовлена як загальною антропоцентричною спрямованістю праці і зв'язком досліджуваних теоретичних питань з актуальними проблемами сучасної лінгвістики, так і залученням концепту «Київ» до широкого контексту когнітивних, лінгвокультурологічних, лінгвоконцептологічних, семіотичних та інших досліджень. Незважаючи на виняткову роль Києва в становленні й розвитку слов'янської духовності й культури, на важливе місце образу цього міста в російській та українській поезії і культурі, в мовознавстві відсутні праці з реконструкції концепту «Київ» і «Київського тексту», хоча для цілої низки міст такі концепти уже відтворено: Рим, Венеція, Петербург, Москва, Оренбург, Волгоград тощо. Видається, що осмислення концепту «Київ» сприятиме поглибленню процесу самоідентифікації українського народу, пізнанню витоків національного світосприйняття. Актуальність праці визначає й матеріал дослідження, на основі якого реконструйовано концепт. Поетичний дискурс, репрезентований поетичною мовою, є особливим типом природної мови – мовою «з настановою на творчість» (В. П. Григор'єв). У поетичному дискурсі елемент будь-якого рівня прагне стати семантично мотивованим і може бути оцінений з різних точок зору, оскільки поетичний текст багатогранний: одним своїм боком він звернений до системи мовних засобів, іншим – до культури, третім – до комунікації, до сприйняття й розуміння тексту, яке може бути глибшим і ширшим за авторське розуміння. Ще П. О. Флоренський писав, що сам автор не є таким, що адекватно тлумачить свій твір, часто-густо в його тексті краще розбереться читач або ж учений-інтерпретатор. Через це в поетичному тексті експліцитно (а частіше – імпліцитно) виявлено всі види людського знання, які дослідник повинен побачити й запропонувати читачеві. Важливо простежити, які саме типи знання про Київ зафіксовані в поетичних текстах. Усе відзначене й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок праці з науковими програмами, темами, планами.

Дисертація виконана в межах наукової теми «Мова як чинник духовного розвитку суспільства», яку було відкрито в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (№ державної реєстрації 0112u000754). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради при Інституті мовознавства НАН України (протокол № 2 від 24 лютого 2011 року).

Об'єктом дослідження виступає концепт «Київ» як фрагмент поетичної картини світу і як вербально зафіксоване уявлення про різні напрями і сфери функціонування міста.

Предмет дослідження – цілісна реконструкція досліджуваного концепту в поетичних текстах, а також мовні засоби і способи його об'єктивації.

Мета дисертації полягає в тому, щоб проаналізувати один з найважливіших концептів у культурній концептосфері України – концепт «Київ».

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі **завдання**:

1. обґрунтувати необхідність реконструкції концепту «Київ» із позицій лінгвоконцептології і лінгвокультурології;
2. довести необхідність інтеграційного підходу до виділення й опису концепту;
3. визначити статус концептів «столиця», «місто» як важливих фрагментів категоризації світу;
4. виявити особливості концепту «Київ» як ключової одиниці культури і як тексту культури;
5. представити Київ з точки зору семіотики;
6. розглянути поетичний текст як дискурсивне поле для реконструкції концепту «Київ»;
7. описати структуру концепту «Київ» і створити його модель;
8. визначити специфіку образу поетичного концепту «Київ»;
9. встановити засоби репрезентації концепту «Київ» у поетичному дискурсі.

Теоретичною базою дослідження стали такі ідеї й концептуальні положення антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики: 1) про концептуальну інтеграцію наукових знань, яка передбачає інтеграційний підхід до досліджуваних явищ; 2) про концепт – найважливішу структуру представлення знань в мові та мовній свідомості; 3) про концепти «місто», «столиця» як важливі складники культури сучасного світу; 4) про можливість використання для концептуальних досліджень поетичного тексту; 5) про поліфонічний характер і багатогранність поезії, можливості її різноманітної інтерпретації. Зазначені ідеї представлено в працях із когнітивної лінгвістики (А. П. Бабушкін, А. Вежбицька, О. С. Кубрякова, Д. С. Ліхачов, Ю. С. Степанов, Й. А. Стернін та ін.), у дослідженнях, спрямованих на опис концепту «місто» (С. О. Аскольдов, М. М. Болдирєв, Ю. С. Степанов, Ю. М. Лотман, В. Н. Сокир, Т. А. Юдіна та ін.), а також поетичного тексту (М. М. Бахтін, Н. С. Болотнова, М. Л. Гаспаров, Ю. М. Лотман, Н. Є. Медніс, В. А. Маслова та ін.).

У ході дослідження використано сукупність **методів і прийомів**, орієнтованих на реконструкцію концепту: метод концептуального моделювання, а також компонентний аналіз для визначення семантичних компонентів прямих і переносних значень лексем з опорою на словникові дефініції, дискурсивний аналіз для опису функціонування окремих лексем у поетичних текстах, польовий метод аналізу мовних одиниць як ієрархічно організованого цілого, описовий метод, елементи кількісного аналізу тощо.

Матеріалом дослідження є поетичні тексти про Київ російської і української російськомовної літератури XIX–XXI ст. До картотеки увійшли твори поетів, відібрані методом суцільної вибірки. Проаналізовано близько 1600 поетичних текстів, присвячених опису міста Києва, його пам'ятників, вулиць, площ, храмів, мостів тощо. Дослідницька картотека складає понад 2500 контекстів.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше на матеріалі поетичних текстів реконструйовано концепт «Київ», опрацьовано й описано модель «Київського тексту» як структури ментального об'єкта, виділено ознаки концепту, здійснено комплексний опис мовної репрезентації концепту «Київ» за даними поетичних текстів, встановлено ядро поля концепту «Київ» і його периферія.

Теоретичне значення дослідження. Концепти «столиця», «місто» є значущими елементами культурної концептосфери будь-якого народу й набувають особливого значення в межах сучасної парадигми гуманітарного знання. Наукова значущість дисертації визначається тим, що в ній уперше здійснено дослідження, спрямоване на виявлення поетичної інтерпретації концепту «Київ», проаналізовано «Київський текст» як поняття літератури і культури, розглянуте як інтертекст і як надтекст. Теоретична значущість її полягає і в можливості використання прийомів аналізу, матеріалів і висновків дослідження у вивченні інших лінгвокультурно маркованих концептів; ця праця важлива також і для вдосконалення методології пізнання сучасної лінгвокультури.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його матеріалів, основних положень і висновків у викладанні філологічних дисциплін, зокрема в курсах лекцій і семінарів з лінгвоконцептології, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, дискурс-аналізу, лінгвістичного країнознавства. Результати роботи можуть бути використані на уроках російської мови як іноземної, країнознавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, автореферат та опубліковані статті, в яких викладено основні положення наукової роботи, виконані здобувачем самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовано на міжнародних конференціях, а саме: на XXI, XXII, XXIII, XXV Міжнародних наукових конференціях «Мова і культура» ім. проф. Сергія Бураго (Київ, 26–29 вересня 2012 р., 24–27 червня 2013 р., 23–25 червня 2014 р., 20–23 червня 2016 р.), на XVI Міжнародній конференції з актуальних проблем

семантичних досліджень «Семантика мовних одиниць» (Харків, 14–15 квітня 2016 р.), на Міжнародній науковій конференції «Слов'янська міфологія і етнолінгвістика» (Білорусь, Гомель, 2–3 грудня, 2015 р.), на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 110-річчю від дня народження академіка І. К. Білодіда (Київ, 21–23 вересня 2016 р.).

Публікації. Проблематика, теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження викладено в 9 публікаціях. Із них 5 статей надруковано у фахових наукових виданнях, затверджених ДАК України, 4 публікації – у зарубіжних виданнях, 3 входять до списку ВАК Білорусі та 1 – до списку ВАК Росії.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (211 позицій), списку скорочень використаних словників (34 позиції) та списку джерел ілюстративного матеріалу (188 позицій). Загальний обсяг роботи – 213 сторінок, основного тексту – 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертаційного дослідження, визначено її актуальність, об'єкт та предмет, сформульовано мету й завдання, визначено її новизну, теоретичне й практичне значення, подано відомості про апробацію основних положень дисертації та кількість публікацій.

У першому розділі «**Лінгвоконцептологічні основи вивчення мови**» сформульовано основні методологічні засади, застосовані для розкриття теми дисертації. Відповідно до основних постулатів лінгвістичної когнітології мову використано як шлях занурення в сучасну й минулу ментальність нації, у світобачення суспільства й самих себе.

Оскільки наука в принципі діалогічна і кожен дослідник веде діалог зі своїми попередниками й сучасниками, частина першого розділу присвячена аналізу позицій різних учених, спираючись на які, було вироблено власні підходи. В основі лінгвоконцептології лежить когнітивна лінгвістика, яка широко представлена й в Україні. Це, передусім, праці Л. П. Іванової, А. Є. Левицького, І. Ю. Онищук, А. М. Приходька, Ю. В. Святюк, С. А. Швачко, Г. С. Яроцької та ін., присвячені проблемам оперування людиною мовними знаками й символами, вивченню мовних механізмів осмислення світу й себе в ньому.

В останні десятиліття в працях багатьох лінгвістів спостерігаємо відмову від монодисциплінарності в гуманітарних науках. Зокрема, на межі когнітивної лінгвістики й лінгвокультурології почала активно розвиватися інтегрована наука лінгвоконцептологія, яка увібрала в себе лінгвістику, когнітивну лінгвістику, лінгвокультурологію, семіотику тощо, і завдяки цьому сформувала нові цілі й завдання дослідження мови, свої ключові поняття й методики. Це створило підґрунтя для одержання нових результатів у мовному аналізі й зумовило відносну сформованість декількох наукових напрямів – теоретичної (В. І. Карасик, М. В. Піменова та ін.), порівняльної (О. А. Крюкова,

А. М. Приходько, Є. Є. Стефанський та ін.), філософської (О. В. Кравченко, В. В. Красних, Г. Г. Слишкін), наукознавчої (В. К. Щербін) концептології та багатьох інших.

Одним з основних понять лінгвоконцептології є концепт. Здатність до осмислення концептів властива мовцеві від народження, хоча й залежить у подальшому від людського досвіду. Концепти зводять різноманітність спостережуваних і уявних явищ під одну рубрику, об'єднують їх у класи, а тому виявляються будівельними елементами концептуальної системи, отже, концепти – ментальна сутність. Це комплексна одиниця, яка в процесі мисленнєвої діяльності актуалізує різні свої властивості, ознаки й типи.

Концепт може виступати як результат не лише народного або групового осмислення явища, але й індивідуального (авторського), а тому синтезує в собі не лише колективний, але й особистісний досвід, як у нашому випадку, коли досліджуємо поетичний текст. Огляд літератури засвідчує, що існує чотири основні підходи до вивчення концептів – *лінгвокогнітивний* (Н. Д. Арутюнова, О. С. Кубрякова, Д. С. Ліхачов, З. Д. Попова, Й. А. Стернін та ін.), *лінгвокультурологічний* (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, М. О. Красавський, В. А. Маслова, Ю. С. Степанов, Є. Є. Стефанський тощо.), *психолінгвістичний* (О. О. Залевська, І. Л. Медведєва та ін.) і *релігійний* (А. А. Буєвич, В. І. Постовалова та ін.).

Оскільки концепт вирізняє складність і багатовимірність, у його структурі є кілька принципово різних складників (шарів, вимірів). Концепти мають чітку, хоча й нежорстку структуру. Модель конкретного концепту залежить від ознак, які входять до його структури, її програмує сам концепт і лише частково – дослідник. Запропоновані дослідниками моделі відрізняються лише кількістю й характером структурних компонентів.

Аналіз літератури, присвяченої вивченню структури концепту, а також досліджуваний матеріал (поетичний дискурс) дозволили виділити в концепті поняттєвий складник (ознаки концепту, що відображають ознаки денотата, і дефініційну структуру, що містить етимологічні ознаки), образний складник (ознаки, запозичені з поетичних текстів, переносні значення, а також когнітивні метафори, які підтримують концепт у свідомості) та інтерпретаційний складник – асоціативні характеристики концепту, які визначають його місце в лексико-граматичній системі мови. Визначальним у семантиці культурного концепту ми вважаємо асоціативний компонент, а також образно-метафоричні конотації.

До найбільш відомих методик опису концепту відносимо теорію профілізації, запропоновану Є. Бартмінським; теорію концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона; теорію концептуального аналізу для виявлення глибинних характеристик імені – гештальтів, обстоювану Л. О. Чернейко і В. А. Долинським; методику, розроблену Й. А. Стерніним; методики В. А. Маслової, М. В. Пименової тощо. Заслужують на увагу методики вивчення концепту в межах проекту «Етичні концепти і ментальні культури», розпрацьовані шведськими ученими М. Ског-Седерсвед і А. Стедье. Прикладом опису змісту

концептів із застосуванням експериментальної методики може слугувати дослідження німецького вченого М. Фляйшера.

Відповідно до структури концепту, який постав об'єктом нашого опису й узагальнень щодо проаналізованих підходів до моделювання концептів, у дисертації запропоновано таку методику: 1) виявляємо інформаційно-поняттєву основу концепту, встановлюючи його місце в концептосфері шляхом звернення до енциклопедичних, тлумачних та етимологічних словників; 2) з'ясовуємо образний складник, який впливає з прямих і переносних значень поетичного надтексту, а також із когнітивних метафор та інших тропів; 3) виявляємо асоціативні й конотативні характеристики концепту, які визначають його місце в лексико-граматичній системі мови, використання евфемізмів; 4) досліджуємо інтерпретаційне поле, маніфестоване парадигматичними зв'язками лексеми *Київ*, особливостями її вживання в конкретних поетичних текстах.

У другому розділі «Інтеграційний підхід до дослідження концепту» обґрунтовано положення про те, що інтегративність є основним шляхом у мовознавстві ХХІ століття; вона передбачає врахування як традиційної лінгвістики (лексикографії й ономастики), так і семіотики, лінгвістики тексту, когнітивних досліджень із показовими для них прийомами. Наприклад, аналіз словникового значення слів *столиця*, *город* як імен концепту є початковою стадією дослідження концепту «Київ». Ми розглядаємо експлікацію концептів «столиця», «місто» в різноманітних лінгвістичних і енциклопедичних словниках, що дало змогу виділити інформаційний зміст та інтерпретаційне поле цих базових понять, показати історичні зміни в їхньому розумінні. У підрозділі 2.1. доведено, що, наповнюючись у кожній із заявлених інтерпретаційних галузей своїм змістом, ці концепти інтегрують у собі багато знань про місто: Київ є не лише архітектурним феноменом, пам'яткою будівельного мистецтва, витвором природи, а й соціокультурним утворенням, заповненим різними формами життєдіяльності людей, виступає центром духовності. У сукупності наведені галузі є підґрунтям для формування образної панорами концепту «Київ».

У розділі проаналізовано способи текстового представлення концептів, виділені основні ознаки різновидів тексту, відзначено специфіку художнього тексту, подано концепції його дослідження.

Із позицій семіотичного підходу *Київський текст* розглянуто як текст культури, текст у широкому, семіотичному розумінні, як надтекст. Щоб стати надтекстом, текст повинен мати такі ознаки: тематичну й модальну цілісність, закінченість, загальні типологічні характеристики. Власне *Київський текст* виступає масштабним (ХІХ–ХХІ ст.) надтекстом російської й української літератури й культури, об'єднаним загальним об'єктом – Києвом. Київ зазвичай персоніфіковано в творчості поетів як пращур, високодуховне місто, святиня.

Київ може бути розглянутий і як топонім (ойконім). Відомо, що ойконіми мають різний потенціал концептуалізації, який залежить від їх популярності й значущості для мовної особистості й суспільства, масштабу середовища вживання ойконіма, міри освоєння території, наявності поетичного досвіду тощо. Як показують поетичні тексти, ойконім *Київ* має високий потенціал концептуалізації.

Третій розділ «Поетичний текст як дискурсивне поле для реконструкції концепту «Київ» складається з трьох підрозділів. У першому підрозділі розглянуто зміст термінів *поетичний текст* і *поетичний дискурс*. До сьогодні поняття дискурсу має дуже неоднорідні трактування. Найчастіше його зміст окреслюють через поняття тексту й комунікативної ситуації. Аналіз праць як зарубіжних дослідників, зокрема Дж. Сінклера, М. Култхарда (бірмінгемська школа), П. Серіо, Л. Альтюссера (французька школа дискурсивного аналізу), Д. Буссе, Ст. Тойберта, І. Варнке, А. Буша (німецька лінгвістика дискурсу), Н. Феркло, Р. Водака, З. Егера, Т. А. ван Дейка (критичний дискурс-аналіз), Р. Лонгейкра, Т. Гівона (граматика дискурсу), так і представників української дискурсивної школи (Л. П. Іванова, А. П. Мартинюк тощо), а також наш поетичний матеріал дозволили зробити висновок, що є всі підстави розглядати *дискурс* як когнітивний процес, який зrealізовано в ціннісно-смысловому просторі індивіда, для його розуміння важливі особистісні й соціальні характеристики автора й читача, знання ними світу (міста), а також соціальна ситуація, в якій відбувається створення і сприйняття конкретного поетичного тексту.

Між текстом і дискурсом встановлюються ієрархічні стосунки, оскільки дискурс виражено в тексті, тобто текст є реалізацією дискурсу. Але конкретний текст при цьому не обмежує дискурс. Це положення зумовлює необхідність введення до наукового обігу поняття «дискурсивне поле», під яким розуміємо весь поетичний простір, сукупність поетичних текстів, пов'язаних між собою тематично і естетично, – це тексти про Київ.

У підрозділі 3.2 здійснено реконструкцію концепту «Київ» в єдності когнітивного й лінгвокультурологічного підходів. Відповідно до запропонованої в підрозділі 1.4. моделі опису виділяємо як основні: 1) фактуальні, поняттєві ознаки; 2) образні ознаки; 3) асоціативні репрезентації об'єкта; 4) інтерпретаційну зону. Якщо три перші групи ознак досліджено з позиції когнітивної лінгвістики, то інтерпретаційну зону розуміємо як лінгвокультурну інтерпретацію поезії з апелюванням до знання про глобальні конвенції, до знання контексту й ситуації, знання фактів і подій тексту в світлі їхнього асоціативно-образного бачення.

У значній частині зібраного нами поетичного матеріалу (близько 1600 поетичних текстів – 65,4 %) подано фактуальні ознаки: Київ – *столиця, столичный град, столица разума* (М. Львов «Добрыня»). Тут представлені картини його природного середовища, ландшафт міста: *Есть плоские, как скатерть, города. / А киевский рельеф – гористо-крепкий, / Замысловатой, своенравной лепки; / В преданьях Киева холмы воспеты, / На них взметнулись зданий силуэты, / меж ними складки впадин залегли* (Л. Даєн «Крутогоры»).

Багато віршів про Київ засновано на кількох ключових сутностях: Дніпро, Київська Лавра, Андріївська церква, Софійський собор і Софійська площа, Андріївський узвіз, Ільїнська церква тощо. Дніпро у поетів *светлый, чистый, звонкий, тихий, быстротечный, бесконечный, веющий, седой, седовласый, умудренный, философ стойкий, судьбоносный, напряженный, утомленный от города, поитель дивной старины, наша крестная купель, Перуна гроб кровавый,*

Руси чистая купель: Днепра ж светлы стремнины, / Чиста его вода, / Не видано в нем тины / От веку никогда (А. Толстой «Сватовство»); Но счастье дышит жарко / На кручах звонкого Днепра, / И жизни, кажется, не жалко / Ни золота, ни серебра (В. Каденко «Крещенское»); Легкий ветер гонит рябь по тихим водам / Утомленного от города Днепра, / И под ясным синим-синим небосводом / В легком облаке приметы октября (Л. Грабовська «Вербное озеро»); А ночь дарила полнолуние, / Труханов остров утра ждал, / Седым и умудренным луном / Днепр улетал в излучин даль (В. Остолопов-Майоров «А ночь дарила полнолуние»); И днепровские полные воды / Судьбоносны, как память веков. / Все несут и несут свои годы / На усталых плечах берегов (Л. Грабовська «Вашей книги листая страницы»). Дніпро сверкає под горою Переливным серебром (О. Хом'яков «Киев»), він несе молву о белом царстве Черному морю (В. Бенедиктов «Киев»).

До фактуальної інформації відносимо також архітектурний образ міста: площі, мости, вулиці, собори, пам'ятники. Найбільш знаковими місцями Києва є Києво-Печерська Лавра та інші собори, що й зумовило появу стійких епітетів *златоверхий, златоглавий: Златоверхий Киев-град (В. Жуковський «К Воейкову»)*. Печерську Лавру оспівано в багатьох віршах: *И в голубой дали небес, / Как звездочка, зажглася / Глава Печерская с крестом (В. Жуковський «Вадим»)*. Київська Лавра як символ гріха й розплати з'являється в поетичних текстах про Київ з другої половини ХХ століття й до сьогодні: *Красная лавра на фоне рассвета, / Черная лавра на фоне заката (Л. Кисельов «Дарница вскрикнет испуганной птицей»)*. Її вважають головною святинєю народу: *Мы вокруг своей святыни / Все с любовью собраны (О. Хом'яков «Киев»)*. Низка віршів присвячена мостам Києва: мосту Патона, Московському мосту тощо: *Мост Патона потом, о, когда-нибудь летом, / я осилю пешком, я освою без света (І. Іванченко «Мост Патона потом...»); Под колесами плавает мост / на подвесках из серебра, / К горизонту встает во весь рост / напряженное тело Днепра (Д. Бурого «Московский мост»)*. Чимало віршів присвячено пам'ятникам: *Чугунный конь замедлит бег / На старой площади Софии (Дон Амінадо «Город чужих»); На площади памятник к камню прижат, / Застывший в рывке небывалом. / Коня напряженные мышцы дрожат, / И гетман повис над провалом (Л. Шерешевський «На Софийской площади»)*. Є вірші, присвячені вулицям і районам Києва: *Оболонь, что Орион, / Звездный Киева Район (С. Гордеев «Оболонь»); но в Киев, / на Малую Васильковскую, угол Рогнединской, в Киев / так тянуло меня (Ю. Левітанський «Но так мне хотелось»); От Совок до Святошино все снегом запорошено. / Скрипят по снегу валенки от Нивок и до Сталинки. (Г. Аронов «От Совок до Святошино»)*.

Асоціативна репрезентація об'єкта відкриває доступ до мовної картини світу, оживляє знання, які асоціюються зі словом-стимулом Київ. Завдяки асоціаціям Київ обертається до нас своєю чарівною стороною: *Во глубокие берега / Да невысокие речи / Ходит баба Яга / На костры человечьи (О. Зарахович «Во глубокие берега»); За яры, за бугры, до рассветной поры, / Когда ветер траву качнет – / И Владимир с крестом иль Яга с пестом / Потайной засов отомкнет (О. Анстей «Полынок»)*.

Гоголівський образ Вія викликає різні культурні конотації, що ґрунтуються на асоціаціях: *по улицам Киева-Вия* (О. Мандельштам «Как по улицам Киева-Вия»). Київ – *логово змиево*, тому автор і радить дружині: *Снеси-ка истому ты / В днепровские омуты / На грешную Лысую гору* (М. Гумільов «Из логова змиева»). Київ – чарівне місто: *Потому что всюду теперь за хвостом гоняется Зверь, завывает подземный Змий, прозревает ослепший Вий* (А. Чернов «Если Верхний и Нижний Вал»), і в якому: *На горе Батыевой, в сто десятом Киеве, / В сто десятом Киеве, в тридесятом царстве / Со времен Батыевых, змиевых и виевых / Промышляют по ночам колдовством – коварством. / Лебедой отужинав, отражаясь в Лыбеди, / Пляшут, груди выпятив, юные колдуньи / Кавалеров потчуют, бочки зелья выкатив, / И тела их светятся лунною латуњью* (Ю. Каплан «Киев 110»).

Найбільш вдалі вірші про Київ наповнені асоціаціями, які й створюють чарівну тканину вірша, тому що саме в асоціаціях можна зіштовхнути «віддалені ідеї» (М. Ломоносов): *В древнем городе моем / На ладонях держат горы / Златоглавые соборы, / Синий-синий окоем* (Є. Ольшанська «Старый Киев»). Асоціативними є метафори: *киевское братство деревьев и церквей, от врубелевских фресок светлеет голова*, казкові мотиви: *В лицо моей царевне подуло Русью древней от Золотых ворот*, а також християнські мотиви: *дышат в его пещерах святою стариной; Киев – воитель и монах*, історичні ремарки: *смоловший всех батыев на звонких жерновах* (Б. Чичибабін «Киев»).

Як свідчить зібраний матеріал, близько 15% віршів про Київ побудовано на асоціативній основі. У представлений в асоціаціях поетів лексиці відбиваються різні сфери життя (*кот на крыше, каштаны, златоглавые соборы*), міфологічні уявлення (*Вий, Змей, Зверь*), яскраві образи-асоціації (*смотрит купол золотой, Словно чуточку робея*). Асоціації в поезії дозволяють бачити зв'язок з далекими явищами, у світі ніяк не пов'язаними, але глибоко закоріненими в ментальність народу.

Оскільки досліджуваний концепт реконструйовано за матеріалами поетичних текстів, сутнісною ознакою яких є образне сприйняття й розуміння світу, образний складник потрактовуємо як найважливіший. Образність – це реальна властивість мовних одиниць, що виявляється у здатності викликати в свідомості «малюнки». Хоча традиційно вважається, що наукові поняття містять у собі загальне, а образи – індивідуальне, поезія, на відміну від науки, нерідко не просто тонше відчуває світ, але й пояснює його за допомогою своєї творчості. Прикладом може слугувати такий вірш про Київ: *Если Город – янтарь и хрусталь! / На холмах твоих – звонница... / И звезд цельным светом храним, / опираясь на мост озаренной десницы, / привстанешь кряхтя, / отразятся ресницы и брови в днепровских волнах / желто-красным трамваем улыбка мелькнет на губах* (Д. Бурого «В Рождество»). Перед нами постає образ Києва, що сяє вночі перед Різдом, який, як давнє місто (*привстает, кряхтя*), віддзеркалюється у Дніпрі й посміхається назустріч святу (*воссияет Царь-град, верный Киев вершинам Синая*). Відтворено поетичне пояснення того, як приймає світ звістку про народження Христа.

Образ Києва, намальований поетами різних епох, надзвичайно різноманітний. З багатьох віршів проступають сторінки історії Києва.

У поезії до середини ХІХ століття Київ – святе місто: *О Киев-град, где с верою святою / Зажглася жизнь в краю у нас родном, / Где светлый крест с Печерскою главою / Горит звездой на небе голубом* (І. Козлов «Київ»). Київ з'являється в поезії цього періоду як духовний, православний центр, де *«милою все дышет стариной»* (І. Козлов «Київ»). Найактивнішим чинником у поезії другої половини ХІХ століття постають *воздушно-светозарные* храми міста, лаврські храми, дзвони Лаври. Андріївська гора, що стоїть над урвищем, – це символ «небесного» Києва. Так, у Ф. І. Тютчева бачимо місто чарівної краси: *Там, где на высоте обрыва / Воздушно-светозарный храм / Уходит ввысь — очам на диво* («А. Н. Муравьеву»). У В. Жуковського Київ – *жилище чародеев* («К Воейкову»), О. Хом'яков характеризує його як *святое лоно, жизнь духа* («Київ»).

Роздуми поетів про феномен міста Києва, як і намальований у них образ міста, міняються з роками. Вже на початку ХХ століття – це мертве місто, у Володимира в руках чорний хрест: *Древний город словно вымер, / Странен мой приезд. / Над рекой своей Владимир / Поднял черный крест* (А. Ахматова «Київ»). У 20-ті роки – це залишене Богом місто, що перетворилося з Єрусалима на Вавилон. Все частіше виникає образ Києва як Вія, язичницького, низинного, протиставленого духовному місту. Гоголівський образ Вія постає символом мертвого міста. У поезії цього періоду переважають картини загибелі великого Міста: *Все кончилось. Настала ночь. По Киеву / Пронесся мрак, швыряя ставень в ставень* (Б. Пастернак «Лейтенант Шмидт»). Це не лише картина грози, яка наближається, але й символічна буря, яка руйнує все довкола. Київ у Б. Пастернака – *в разрывах туч, обрывках арий* («Баллада»). В. Маяковський сприймає «кам'яного» святого Володимира на свій манер: *Плеть креста / сжмает / каменный святой* (В. Маяковський «Київ»). *Плеть креста* – вища міра богохульства, яке заохочувалося владою того часу.

Настає Друга світова війна, і Київ одним із перших міст приймає удар на себе: *Днепр от крови рвется к берегам, / И опять Ворота Золотые / В час недобрый отданы врагам* (Л. Титова «В плену»). У місті розігрується кривава драма, воно знову стає мертвим: *Горел Крещатик, бушевало пламя, / Взрывались, тлели, рушились дома, / Мертвый город: за тысячи верст — никого, / Только мы в ледяных осажденных пещерах* (Там само).

У тих, хто залишився живим, з'являється «люте» почуття туги й безвиході: *Привели и застрелили у Днепра. / Брат был далеко. Не слышала сестра... / «Київ, Киев! – повторяли провода. – / Вызывает горе, говорит беда». / <...> / И от лютой человеческой тоски / Задыхались крепкие сибиряки* (І. Еренбург «Привели и застрелили у Днепра»).

У повоєнний час місто та його мешканці оживають: *Прекрасный Киев-город, / Что из руин / Поднялся над Днепром* (В. Карпенко «Куинджи – гений»); *Этот город вдыхаю, / Как на больничной (тюремной) прогулке / Вдыхают благоуханье / Здоровых (свободных) ветров гулких; / Город булыжной спирали /*

От церкви к монастырю, / Где выводит из умиранья, / Подобно нашатырю... (В. Остолопов-Майоров «Андреевский спуск»).

Але є ще випробування, яких судилося зазнати Києву в ХХ сторіччі і які відзначилися «рубцями-датами»: *Не знал такого Киев никогда, / отмеченный в веках рубцями-датами. / Негаданная вырвалась беда, / таинственно скопившаяся в атоме... (Л. Вишеславський «Чернобыльские рентгены»).*

Київ ХХІ сторіччя постає в поетичних творах як досить безлике багатоповерхове місто зі скла й бетону: *А утренний город встает как единый фасад, / стекло и бетон окликаются лепкой старинной (Л. Давиденко «Город»); а там, где город встал в многооконный рост / рассвет раздул усы поливочной машины (Л. Вишеславський «На этих берегах»); Фантазусы домов многоэтажных – нечистоплотных, плотных и пустых (М. Доля «Тени дневные»); А кто посмелей – размножаются, клонируя шустрое зло, / протезами небоскребными подменяя (Т. Аїнова «Этому городу угрожает инсульт»).*

Сучасний Київ часто змальовують сірим та непривабливим: *Тихо топает лошадка Росинант / по серой тропинке / между баков с отходами, / «мерседесами», «ладами», / огрызками шлангов резиновых / и медных труб (І. Лапинський «Тихо топает лошадка Росинант»).* При цьому негативне тло нерідко досягає граничних трагічних відтінків: *Сперва наш город обескняжел, / Подолгу тлел и обескнижел, / Затем великой дури нажил, / Но вместе с этой дурью выжил (С. Бондаренко «Текст отмененной экскурсии»); Язык, до Киева веди! / Глаза мои, ведите дальше: / В столице слишком много фальши... (М. Красиков «Язык, до Киева веди!»); Былое расколото вдребезги / Из прошлого вынут костяк. / И если придешь на Андреевский – Там дышится нынче не так. / Все реже друзья отзываются, / Плотней нависание дней, / Как будто курган насыпается / Над памятью горькой моей (А. Леміш «Андреевский»); Сомнамбула-город / время пытается дикое / нами (М. Доля «Правая часть»); Днем город навис над ярами – / А ночью по горло они, / И ужас, поужинав нами, / Уже доедает огни (Н. Бельченко «Осенним вечером на Лукьяновке»); Я знал три слова... / они все тише – лето, Киев, жизнь (В. Малахов «Три слова»); Этому городу угрожает инсульт. / Или инфаркт – все равно ему только снится, / что он сердце и мозг Державы. Но сосуды его несут металлических тромбов растущие вереницы (Т. Аїнова «Этому городу угрожает инсульт»).*

Така сукупність песимістичних передчуттів та прогнозів може бути пов'язаною зі стрімким процесом розвитку цивілізації. Як вказує В. Даренський у статті «Індустріальний «псевдоландшафт» як екзистенційний феномен», «сучасна індустріальна та «постіндустріальна цивілізація» в сакральному контексті може бути загалом осмислена як «нова Вавилонська вежа».

Позитивна поетична картина (часто в антиномії), яка дає можливість погляду в майбутнє і в якій явлена місту надія, постає перед нами тоді, коли йдеться про «уповільнення» в стрімкості розвитку цивілізації, про велике минуле древнього Києва, про повернення до джерел, до природи: *Побегу я, наверное, вспять / по следам чародейств без действия – / в убывающий шум, в нарастающий смех, / вслед за Ричардом Львиное Сердце (І. Лапинський «Тихо топает лошадка*

Росинант»); *В столетьях сумрачных сплетений / и химерических аркад / рождается из замедлений, / чудес, взаимопревращений / мой город, каменный мой сад. / Здесь камень тьмы и камень света, / и камень сна, и камень сил / неборимого завета / творенья в ветренное лето / всемудрый зодчий укрепил* (В. Малахов «Город»).

Аналіз Київського тексту переконливо засвідчує, що поети перебувають у полоні часу, в який їм доводиться творити. Цей час віддзеркалено в поетичних образах.

Для представлення **інтерпретаційної зони** концепту «Київ» у поетичних текстах обґрунтовано думку про інтерпретаційну багатозначність, властиву поезії, яка зумовлена власне природою поетичної мови. Специфіку кожного поетичного тексту складають особливі стосунки мовних одиниць усередині нього, саме вони визначають естетичну функцію всього тексту, його смисли. Поетичний текст і імпліцитний, і відкритий одночасно. Інтерпретація – це спроба зазирнути в таємниці вірша. Інтерпретуючи структуру концепту Києва, не можна не помітити наявність у ній різноманітних дотичних просторів: фактуального (політичного – столиця; географічного – місце, ландшафт), асоціативно-образного й символічного просторів свідомості, які насичені культурними смислами, асоціаціями.

Послідовна реалізація виробленої в дисертації методики, спрямованої на створення моделі концепту «Київ», в якій експліковано його структуру й семантику, дозволила досягти певної жорсткості в структуруванні мінливого поетичного матеріалу, що й було узагальнено в підсумковій частині.

У підрозділі 3.3 представлено аналіз мовних засобів і прийомів, які репрезентують концепт «Київ». У проаналізованому матеріалі найбільш значущими способами представлення цього концепту виявилися фонетичні й лексичні засоби, хоча окремі автори демонструють використання і морфологічних, і синтаксичних засобів і прийомів.

На перший план у поезії виходить звук, який стає в автора осмисленим, здатним виражати духовну сутність. Будь-яке відхилення від звичного вживання того або іншого звука набуває у вірші вагомості й слугує засобом художньої виразності.

Найчастотніший фонетичний прийом у віршах про Київ – алітерація, тобто спосіб звукової організації, який виражається в симетричному повторенні однорідних приголосних звуків: *А ветер, гнезда **струш**ивая, / **скрежещет жестью крыш*** (Б. Чичибабін «Уже картошка выкопана...»). У наведених рядках алітерація створює звуконаслідувальний ефект, викликає асоціації з ударами чимось важким по залізному даху. Саме звучання коригує задум поета, допомагає йому точніше і яскравіше висловити свою думку. Наприклад, у О. Мандельштама велика кількість глухих приголосних *к, п, с*: *Не гадают цыганочки кралям, / Не играют в **Купеческом скрипки**, / На **Крещатике лошади пали**, / Пахнут смертью **господские Липки*** («Как по улицам Киева-Вия...»). Фактично тут відсутні дзвінки й сонорні звуки (окрім *р, л, н*), а глухі приголосні *к, п, с*, повторюючись, викликають асоціації із загасанням життя, смертю. Але навіть абсолютно різні

звуки, з'єднуючись один з одним, здатні формувати певні асоціації: *Без киевского братства деревьев и церквей вся жизнь была б гораздо безродней и мертвей. / В лицо моей царевне, когда настал черед, подуло Русью древней от Золотых ворот.* (Б. Чичибабін «Киев»). Тут наголошене у (*подуло Русью*) асоціюється з поривами вітру, а велика кількість дзвінких приголосних *б, р, з* формує динамічний, світлий образ Києва, такий, що летить.

Найважливішим мовним засобом поезії є слово. У поетичному тексті за допомогою слова об'єктивовано ставлення автора до дійсності, розкрито своєрідність його світосприйняття й естетичні настанови. Наприклад: *Покрывает ночной торт земли / Глазурью огней сахарной* (Т. Гриб «Город»). Поєднання звичайних слів *торт і земля* дає свіжу метафору, народжує новий образ землі-торта.

Будь-яке слово в поетичному тексті може мати який завгодно смисл. Слова, схожі за звучанням, найчастіше отримують і схожі смисли: *Что может знать / Случайная вода? / Бежит она, булыжник омывая. / Такая непонятная, / Живая* (Р. Заславський «По крутизне»). Слова, що римуються, *омывая і живая*, доповнюють одне одного за значенням і разом формують образ швидко вируючої вниз Андріївським узвозом води. Так поет створює об'ємність ситуації, тобто багатовимірний світ у всій його складності.

У поетичній мові можуть стати образними будь-які частини мови, зокрема й образною може бути й відсутність дієслів: *Ты здесь, мы в воздухе одном. / Твое присутствие, как город, / Как тихий Киев за окном...* (Б. Пастернак «Ты здесь, мы в воздухе одном»); і, навпаки, значний їх обсяг: *«Пришел», – летит от пары к паре, / «Пришел», – стволу лепечет ствол* (Б. Пастернак «Баллада»); і велика кількість епітетів-прикметників: *Недвижный Днепр, ночной Подол* (Там само), і їхня відсутність: *Опять Шопен не ищет выгод, / Но, окрыляясь на лету, / Один прокладывает выход / Из вероятья в правоту* (Б. Пастернак «Опять Шопен не ищет выгод»).

Виразною особливістю поетичних текстів про Київ є індивідуально-авторські порівняння як основний принцип вибудовування ліричного сюжету. Зазвичай це порівняльні звороти, приєднані сполучниками: *словно, будто, как: И даль бела, как лебедь* (Б. Чичибабін «Киев»); *главы церквей как звезды; престольный град <...> покоится, как море после бури; Будто в гости к старой бабушке, / Я вчера приехал в Киев* (В. Маяковський «Киев»).

Часто в поезії про Київ під впливом самого об'єкта опису натрапляємо на високу, книжну лексику: *Как часто я в мечтах мой взор пленяю / Священною твоею красотой* (І. Козлов «Киев»).

Основним прийомом, використовуваним у поетичних текстах про Київ, є різноманітні метафори. Як відзначав Ф. Ніцше, мова складається винятково з метафор, постійне створення яких є засадничим інстинктом людини; найактивніше метафора створюється в поетичному тексті: *Киев наш, питомец Византии, / Вознес до облаков двенадцать глав Софии, / И бережет веков красноречивый прах* (Н. Арбузов «Киев»); *Киев – седая бабушка, набожка* (В. Маяковський «Киев»), *Киев обернут в зной лучей* (Б. Пастернак «Ты здесь, мы

в воздухе одном»); *Киев – Мекка геронтологии* (Р. Левін «Долголетие») тощо. Метафори тут – і троп, і художній прийом.

Велика роль у створенні образу Києва належить різноманітним епітетам: *Софія величавая, Печерський монастир святой, промені серебряные, безодні сверкающие, пісні русалок заунывные, води Дніпра ясно-синие, Київ сонный, золотой на зеленеющей горе, златоглавый, труженник святой, київські висоти гордые, бані синие, печаль ласковая, в алый свет отходит Киев* тощо.

Активним засобом опису київського буття є дієслова й похідні від дієслів форми: *верхівки церков отделяются від променів, Дніпро задумчив, човен колышется, лелеемый хвилею.*

ВИСНОВКИ

Вивчення поетичного дискурсу виступає актуальним завданням сучасного мовознавства. Це зумовлено як недостатньою кількістю досліджень, присвячених опису поетичного тексту з позицій когнітології, так і значним потенціалом поезії для розкриття механізмів мовної діяльності. Використання поетичного дискурсу як матеріалу дослідження призвело до формування ідеї про те, що концепт «Київ» виступає дискурсивним феноменом.

Аналіз цього багатовимірного концепту дозволяє поглибити теорію і практичні здобутки концептології, виступає одним із кроків до реалізації її надзавдання – побудувати концептосферу лінгвокультури, в якій знайдуть місце й універсальні, загальнолюдські концепти, й національно-специфічні, а також індивідуально-особистісні (поетичні). Саме в поетичному дискурсі яскраво виявляється креативність як особлива функція мови. Образність поетичного слова, його виразність, семантична рухливість, а звідси й семантична багатоплановість та ускладненість, яка нерідко поширюється на весь текст, зумовлені максимальною свободою, яку має мовний знак у поетичній мові.

Зазначена особливість поетичної мовної діяльності дає підстави для пошуку спеціального термінологічного позначення ментального світу поезії і його основного «кванту», яким є концепт. Сьогодні в лінгвістиці співіснує низка термінів: *концепт, культурний концепт, лінгвокультурний концепт, національно-культурний концепт, базовий концепт, фундаментальний концепт, національно маркірований концепт* тощо. Використовуючи ці термінопоняття, ми вводимо також термін *поетичний концепт*.

Концепт «Київ» належить до лінгвокультурних концептів, тобто є лінгвоментальним утворенням із вербалізованим культурним смислом, яке має ім'я / імена в мові і містить поняття, значення, культурні конотації, асоціації й образи, пов'язані з ім'ям концепту.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що поетичний концепт (як частина лінгвокультурного концепту) – це факт або подія (міст, храм, весна), зведені (перетворені) в асоціативний образ, що підлягає множинності інтерпретацій. Тому значне місце в структурі поетичного концепту посідає

інтерпретаційна зона, яка зводить разом фактуальну й образно-асоціативну інформацію.

Особливість природи введеного й обґрунтованого в ході дослідження поняття *поетичний лінгвокультурний концепт* зумовлює застосування для його реконструкції інтеграційного підходу. Зокрема, моделювання концепту «Київ» засвідчило продуктивність залучення наукового апарату як традиційної лінгвістики, так і семіотики, лінгвістики тексту, концептуальних досліджень, а також широкого корпусу знань з історії, археології, архітектури, культурології тощо.

Знаком концепту може бути не лише загальне ім'я, але й власне, як у нашому випадку. Тоді воно постає граничним текстовим повідомленням, у згорнутому вигляді містить у собі всю інформацію про пізнаване явище. Таким чином, власне ім'я не лише закріплює за собою осмислення вагомого одиничного явища, але й залучає знання про нього до концептосфери національної мови. Київ із цих позицій – це топонім (ойконім). Топоніми мають різний потенціал концептуалізації, який залежить від їх популярності й значущості для мовної особистості, масштабу середовища вживання ойконіма, міри освоєння території, наявності поетичного досвіду тощо. Як показали поетичні тексти, ойконім Київ має надзвичайно високий потенціал концептуалізації.

Вивчений корпус поетичних текстів про Київ дозволив виявити основні смисли, що репрезентують цей концепт: 1) Київ як найменування географічного об'єкту, 2) Київ як найменування місця життєдіяльності (утилітарність, прагматичний аспект), 3) Київ як носій культурної інформації, 4) Київ як носій історичної інформації, 5) Київ як антропоморфний образ, 6) Київ як ойконім, що представляє «свій» або «чужий» простір.

Концепт «Київ» має складну польову структуру, в якій виділяємо ядро і чотири зони (або групи ознак): 1) фактуальні, поняттєві ознаки; 2) образні ознаки; 3) асоціативне представлення об'єкту; 4) інтерпретаційна зона. Співвідношення виділених зон у структурі концепту має різне якісне й кількісне значення. Якщо з точки зору якісного значення найважливішим є інтерпретаційний шар, то з кількісного – фактуальна інформація, оскільки поезія – це перетворений у мистецтві фрагмент дійсності, це факт, перетворений на образ. Тому виділення зазначених зон значною мірою є умовністю, оскільки зони переходять одна в одну.

Як показав зібраний нами матеріал (близько 1600 поетичних текстів), 65,4 % складають вірші, які базуються на фактуальній інформації; 14,9 % мають великий асоціативний потенціал. Така поезія не просто називає факт, а ще й формує культурні уявлення народу. 19,7 % поетичних творів являють собою яскраві індивідуально-авторські образи Києва, в яких поети пояснюють та перетворюють світ міста. Виділення цих зон значною мірою умовне, оскільки їхні межі є дифузними. Але їхня диференціація й окремий деталізований опис допомогли краще зрозуміти структуру поетичного концепту.

Поетичні тексти дали можливість дослідити концепт «Київ» як із позицій статички (лексикографічний аспект, фактуальна інформація), так і з позицій динаміки – дискурсивний підхід. Дослідження динаміки було проведене не лише щодо ядра концепту, воно торкнулося й периферійних зон. Така диференціація в процесі опису концепту пов'язана з різним статусом цих складників концепту-образу Києва.

Аналіз матеріалу призвів до формування моделі концепту «Київ», яку розуміємо як спосіб експлікації структури й семантики концепту. Поетичні концепти, як показує дослідження концепту «Київ», мають виразну специфіку мовних засобів їх вираження. Зокрема, спостерігаємо додаткове навантаження звуків і їхніх поєднань у слові (алітерація, асонанси, анаграмування), послідовне дотримання ритму, виділення й зв'язування за допомогою семантики слів, що римуються. З точки зору лексики поезію вирізняє велика кількість епітетів, метафор, порівнянь тощо. Специфіка поетичної мови полягає і в стилістично спрямованому й обґрунтованому використанні граматичних ресурсів, у широкому використанні архаїчних, розмовних одиниць і конструкцій, у композиційно вивіренних прийомах зіставлення і протиставлення змістових складових вірша. Ці риси поезії виступають потужним засобом об'єктивації концепту «Київ».

Проведене дослідження відкриває перспективи для розвитку української когнітивної ономастики, зокрема в царині дослідження культурного потенціалу топонімів, релевантних для опису мовної картини світу.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В 9 ПУБЛІКАЦІЯХ:

У фахових наукових виданнях:

1. Бураго Е. Г. Семиотика города: Киев как способ организации пространства / Е. Г. Бураго // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – Вип. 55. – Ч. 2. – С. 424–428.

2. Бураго Е. Г. Киев как лингвокультурный концепт / Е. Г. Бураго // Мова і культура : зб. наук. праць. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – Вип. 18. – Т. II (177). – С. 130–137.

3. Бураго Е. Г. Лингвоконцептология как междисциплинарная область научных знаний / Е. Г. Бураго // Мова і культура : наукове видання : зб. наук. праць. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – Вип. 18. – Т. III (178). – С. 31–39.

4. Бураго Е. Г. Структура концепта и методика его описания / Е. Г. Бураго // Мова і культура : зб. наук. праць. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 18. – Т. IV (179). – С. 102–108.

5. Бураго Е. Г. Концепт как важнейшая структура представления знаний в языковом сознании / Е. Г. Бураго // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета им. Г. С. Сковороды : сб. науч. ст. – Харьков : Изд-во. нац. пед у-та им. Г. Сковороды, 2016. – № 1(56). – С. 61–66.

У закордонних виданнях:

6. Бураго Е. Г. Персонификация города в поэзии: Киев как текст культуры / Е. Г. Бураго // Славянская мифология и этнолингвистика : сб. науч. ст. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. – С. 39–40.

7. Бураго Е. Г. Топоним «Киев» как концепт / Е. Г. Бураго // Региональная ономастика: проблемы и перспективы исследования : сб. науч. ст. / сост. : А. М. Мезенко, Е. А. Зайцева, О. В. Шеверина. – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2016. – С. 213–215.

8. Бураго Е. Г. Образ Киева как текст в семиотическом аспекте / Е. Г. Бураго // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. – С. 212–215.

9. Бураго Е. Г. Семиотика города: Киев как текст культуры / Е. Г. Бураго // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия : Теория языка. Семиотика. Семантика. – М. : ИПК РУДН, 2016. – № 2. – С. 35–40.

АНОТАЦІЯ

Бураго О.Г. Концепт «Київ» у російськомовній поезії XIX–XXI ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова. – Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2017. – 208 с.

Дисертацію присвячено дослідженню реалізації концепту «Київ» у російськомовній поезії XIX–XXI ст. У роботі обґрунтовано необхідність реконструкції концепту «Київ» із позицій лінгвоконцептології і лінгвокультурології, а також доведено продуктивність інтеграційного підходу до виділення й опису концептів, визначено статус концептів «столиця», «місто» як важливих фрагментів сучасної категоризації світу. На матеріалі значних масивів поетичних текстів виявлено специфіку образу поетичного концепту «Київ», показано його приналежність до ключових одиниць культури, а текстів про Київ – до текстів культури; проілюстровано продуктивність розгляду поезії про Київ як дискурсивного поля; описано структуру концепту «Київ» і створено його модель; виявлено лексичні, фонетичні і граматичні мовні засоби й ключові стилістичні прийоми, за допомогою яких репрезентовано концепт «Київ» у поетичному дискурсі.

Ключові слова: лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, концепт, поетичний текст.

АННОТАЦИЯ

Бураго Е. Г. Концепт «Киев» в русскоязычной поэзии XIX–XXI вв. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины. – Киев, 2017. – 208 с.

Диссертация посвящена исследованию реализации концепта «Киев» в русскоязычной поэзии XIX–XXI вв. Обоснована необходимость реконструкции концепта «Киев» с позиций лингвоконцептологии и лингвокультурологии, а также доказана плодотворность интеграционного подхода к выделению и описанию концептов; определен статус концептов «столица», «город» как важных фрагментов современной категоризации мира.

Концепт «Киев» является одним из наиболее значимых элементов культурной концептосферы украинского народа. Он имеет полевую структуру. Ее анализ позволяет интерпретировать этот концепт не как строгое иерархически выстроенное образование, а как ментальный образ диффузного характера, в котором фактуальная информация переплетается с ассоциативной и коннотативной.

Интегративная парадигма, привлеченная к описанию концепта «Киев», использует как традиционную лингвистику (лексикографию и ономастику), так и семиотику, лингвистику текста, лингвокультурологию, а также когнитивные исследования. Наполняясь в каждой из приведенных отраслей своим содержанием, концепт интегрирует в себе комплекс знаний о городе: о его истории и современной жизни, архитектуре, памятниках, музеях, исторических местах и т. д. Отраженные в поэзии во всей совокупности, они создают образную концептуальную панораму города.

Привлеченный корпус поэтических текстов позволил выявить основные смыслы, представленные поэзией: 1) Киев как наименование географического объекта; 2) Киев – место жизнедеятельности; 3) Киев – носитель культурной информации; 4) Киев как хранитель исторической памяти; 5) Киев как антропоморфный образ.

Обращение к поэтическому дискурсу как материалу исследования стало базой для формирования идеи о концепте «Киев» как о дискурсном феномене и особом поэтическом концепте, воплощенной в описании структуры лингвокультурного концепта «Киев» и создании его модели. Описаны лексические, фонетические и грамматические языковые средства, а также ключевые стилистические приемы, с помощью которых представлен концепт «Киев» в поэтическом дискурсе.

Ключевые слова: лингвоконцептология, лингвокультурология, концепт, поэтический текст.

ABSTRACT

Burago O. G. Concept «Kyiv» in the Russian language poetry of XIX–XXI centuries. – Manuscript.

Thesis for the Scholarly Degree of Candidate of Science in speciality 10.02.02 – Russian language. – O. O. Potebnya Institute of Linguistics. National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2016. – 208 pages.

This thesis is devoted to a complex research of the realization of concept «Kyiv» in the Russian language poetry of XIX–XXI centuries.

The necessity of the reconstruction of concept «Kyiv» is substantiated from the standpoint of linguoconceptology and linguoculturology. The efficiency of the integrated approach to the setting and describing of concepts has been justified and the status of concepts «capital» and «city» as very important fragments of current world categorisation has been defined.

Concept «Kyiv» is one of the most significant elements of the conceptsphere of the Ukrainian people. It has a field structure. Its analysis gives the opportunity to interpret this concept not as a strict hierarchical structure but as a mental image of diffuse character, in which factual information is intertwined with the associative and connotative ones.

The integrated paradigm used in the description of concept «Kyiv» draws on traditional linguistics (lexicography and onomastics) as well as semiotics, text linguistics, linguoculturology, cognitive researches involving the variety of ways and methods. Being filled in with content in each of the abovementioned spheres, the concept integrates the complex knowledge about the city: its history, modern life, architecture, monuments, historic places and, etc.

From the standpoint of semiotics approach, the Russian language poetry dedicated to Kyiv is represented as a text of Russian and Ukrainian literature and culture, which incorporates a number of poetic texts into a single «Kyiv text». The study of the corpus of poetic texts has given the opportunity to outline the main meanings represented by poetry: 1) Kyiv as a name of the geographic object, 2) Kyiv as a place of residence and work, 3) Kyiv as a bearer of cultural information, 4) Kyiv as a historical memory keeper, 5) Kyiv as an anthropomorphous image.

The reference to the poetic discourse as a material of research has become a basis of forming the idea of concept «Kyiv» being a discursive phenomenon and a special poetic concept, which is possible to model. This idea has been realised by means of describing the structure of the lingoucultural concept «Kyiv» and creating its model.

The thesis is also dedicated to the description of lexical, phonetic, grammar and language means as well as to the key stylistic techniques, with the help of which the concept «Kyiv» is represented in the poetic discourse.

Key words: linguoconceptology, linguoculturology, concept, poetic text.

Підписано до друку 10.02.2017 р.
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 1,41. Наклад 150 прим. Зам. № 1590.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: info@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41